

Inteligentija kalbasi su valdžia

1981 m. kultūrininkų peticijos dėl paveldosaugos būklės kritinė publikacija

Valdemaras Klumbys

Mokslo darbuotojas, daktaras
Lietuvos istorijos institutas
XX amžiaus istorijos skyrius
El. paštas: klumbys@gmail.com

Sovietmečio tyrimai Lietuvoje darosi vis įvairesni ir rafinuotesni, vis daugiau dėmesio skiriama ne laikotarpio faktografijai, o siekiam suprasti, kaip veikė santvarka, kokią įtaką visuomenei ir žmonėms ji darė. Viena iš galimų vaisingų tyrimo krypčių – sovietmečio diskursų analizė. Ji turėtų padėti suprasti, kaip ideologija veikė žmonių kalbėseną, vertybes bei elgesį, koku mastu ji iš tiesų darė įtaką visuomenei, o kiek ideologinės klišės buvo naudojamos tik kaip priedanga suteikiant nuvalkiotoms jų prasmėms kitokius turinius. Be to, šalia *ideologinio* diskurso egzistavo ir kitokie, viešuose tekstuose dabar jau sunkiai išžiūrimi, o neretai jų ir nepasiekę diskursai, kurie dalyvavo interpretuojant tiek viešus tekstus, tiek neformaliai gautą informaciją ir neretai buvo svarbesni nei viešumoje matomi. Todėl be jų analizės sudėtinga suprasti sovietmečio žmogų, jo pasaulį.

Tačiau sovietmečio diskursyvinio lauko tyrimus itin apsunkina šaltinių trūkumas – juk viešumoje funkcionavo daugiau ar mažiau „sterilizuoti“, į cenzūrą atsižvelgę ar cenzūruoti tekstai. Neviešus diskursus atspindėję tuometiniai privačios kilmės šaltiniai, kitaip nei retrospektyvūs atsiminimai, viešinami ganėtinai vangiai, dažnai kupiūruoti ar „pataisyti“ (tokiu atveju dažnai ypač nukenčia tuometinė leksika ir stilistika, kurios neretai nurodo svarbius, nors ir subtilius diskursyvinius niuansus), o priėjimas prie neskelbtų neretai gana sudėtingas.

Skelbiama peticija parengta 1981 m. pabaigoje, joje aptariamos aštunto–devinto dešimtmečio paveldosaugos problemos ir reikalaujama jas spręsti. Peticija ne tik pasiekė adresatą, bet ir susilaukė atsako – buvo surengtas specialus Kultūros ministerijos kole-

gijos posėdis, į kurį pakviesti ir pasirašiusieji¹. Šį dokumentą inicijavo Vytautas Žemkalnis, surašė jo sūnus Vytautas Landsbergis (V. Žemkalnio ranka darytos tik kai kurios pataisos ir papildymai), o pasirašė žymūs Lietuvos inteligentai. Ankstesnė šių kultūrininkų kova dėl paveldo sovietmečiu, pirmoji (?) sėkminga jo akcija dėl požeminių garažų statybos Vilniaus senamiestyje nutraukimo jau buvo tirta². Skelbiama peticija liudija tolesnę šio inteligentijos tinklo veiklą. Taigi ši publikacija kartu prisidės prie sovietmečio paveldosaugos bei neformalaus inteligentijos veikimo istorijos tyrimų.

Publikuojamas dokumentas įdomus tuo, kad yra lyg ir tarpinis tarp viešo ir privataus. Jis, nors ir neskirtas viešumai, buvo adresuotas aukščiausiai Lietuvos valdžios institucijai – LKP CK, todėl turėjo prisitaikyti prie „savaiame suprantamų“ diskursyvinų režimo reikalavimų. Kartu jame ganėtinai ryškios opozicinio diskurso apraiškos, ypač žvelgiant į pirminį dokumento variantą bei jo pataisas. Jos ir rodo būdą, kaip šis diskursas buvo pritaikomas prie bendravimo su valstybinėmis bei partinėmis institucijomis, prie funkcionavimo kontroliuotoje viešumoje.

Kad būtų galima susekti tokį diskursyvinį prisitaikymą ir skirtingų diskursų susi- sluoksniavimą, būtina parodyti, kaip buvo taisomas ir keičiamas dokumentas. Todėl neužtenka tiesiog paskelbti vieną kurį peticijos variantų, kaip buvo planuota iš pradžių. Taigi teko parengti kritinę tekstologinę jos publikaciją, kurioje pateikti net ir tie pokyčiai, kurie atrodo nesvarbūs (gramatinių klaidų taisymai ir pan.). Manau, kad būtent tokia detali publikacija gali būti naudinga ne tik istorikams, bet ir kitų sričių mokslininkams. Tikiuosi, kad ji prisidės aiškinantis sovietmečio retorikos ir diskursų veikimą, prasmių konstravimo, nutylėjimų ir išsakymų ribų funkcionavimą sovietinėje visuomenėje.

Lyginant peticijos variantus ryški stipresnių argumentų ir pavyzdžių paieška – anot tinklo dalyvių atsiminimų, pirminio varianto tekstą pildydavo daugelis aktyvesnių tinklo narių, argumentus siūlydavo kiti peticijos autoriai. Kartu matyti, kaip asmeniškai ir emociingas pirminis tekstas buvo „šukuojamas“ darant jį labiau anonimišką ir išvengiant aštresnių pasisakymų ar netinkamo stiliaus – to, kas gali užkliūti ir sutrukdyti pasiekti norimus tikslus. Dėl to išbrauktas ironiškas ideologinio štampos, SSRS įvardijusio „spaudos laisvės šalimi“, panaudojimas kalbant apie tai, kad neleista paskelbti kritinio straipsnio. Užtat beveik ironiška atrodo paskutiniame variante atsiradusi aliuzija į anekdotus skatinusį L. Brežnevo posakį „ekonomika turi būti ekonomiška“ aptariant materialinę paveldosaugos pusę. Akivaizdžiai nesvarbi autoriams buvo tik paskutiniame variante pridėta apeliacija į SSRS konstituciją, sustiprinanti tik oficiozinę, bet kažin ar labai veiksmingą argumentaciją. Pasitelkta galutiniame variante ir tautų draugystės ideologema bandant apginti naikinamas kapines, kuriose palaidoti įvairių tautybių asmenys.

¹ Yra išlikęs tuometinio kultūros ministro Jono Bielinio pasirašytas kvietimas V. Žemkalniui į 1982 m. birželio 23 d. vykusį kolegijos posėdį, kuriame ruošiasi svarstyti „kai kuriuos istorijos ir kultūros paminklų apsaugos klausimus, tame tarpe ir Jūsų pareiškime iškeltus“. Žr. *Lietuvių literatūros ir meno archyvas* (toliau – LLMA), f. 81, ap. 1, b. 1434, l. 39.

² Valdemaras Klumbys, „Nuo privačių pokalbių prie viešo veikimo: „Garažų istorija“ (1977–1978)“, in: *Nematoma sovietmečio visuomenė*, mokslinė redaktorė Ainė Ramonaitė, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015, p. 218–242.

Tačiau kartu tekstas rodo, kad inteligentijai būdingas antiburžuazinis, prieš „miesčionis“ nukreiptas nusiteikimas, galbūt perimtas iš sovietinės propagandos. Kad tai nėra bandymas atitikti oficiozinį diskursą, liudija išbrauktas antimiesčioniškas pasažas ir nuoširdus atrodantis piktinimasis padėtimi, kai privačių žmonių interesai yra aukščiau už kultūrą ir įstatymą. Toks argumentavimas rodo ne tik peticiją pasirašiusiesiems natūralią kultūros svarbą, bet ir jiems būdingą kolektyvistinio, neigiamai privačius interesus kaip tokius vertinančio mąstymo apraišką. „Gamybininkų“ – ūkių ir įmonių vadovų, kitokių biurokratų – kritika parodo kitą inteligentijos priešą. Kartu su „miesčionimis“ jie išreiškia ir simbolizuoja priešingas inteligentiškosioms vertybes: materializmą, pragmatizmą, konformizmą ir t. t.

Atskleidžia peticijos tekstas ir kai kuriuos šio inteligentų tinklo veikimo bruožus. Labai ryški peticijoje publikacijų spaudoje svarba, jomis dažnai remiamasi. Tai turėjo sudaryti „liaudies balso“ ar bent jau plataus inteligentijos palaikymo peticijoje reikštomis idėjoms įspūdį. Tai rodytų, jog manyta, kad viešoji nuomonė yra svarbi siekiant paveikti valdančiųjų sprendimus. Kartu matyti, kad tokią viešąją nuomonę siekta organizuoti: Vytautas Čekanauskas ir Algirdas Nasvytis buvo šio tinklo nariai ir skelbė panašias idėjas spaudoje. Turbūt tuo, kad šiame inteligentų tinkle dalyvavo nemažai architektų iš V. Žemkalnio aplinkos, galima paaiškinti, kodėl besipiktinantis klausimas juodraštyje (ar architektai nesugeba statyti Vilniaus jo negriaudami) virto pasitikėjimo architektais manifestavimu („nemanoma, kad mūsų gabūs architektai nepajėgūs statyti“ negriaudami). Tai jau gana ryški klaninės savimonės apraiška. Tai tik keletas minčių, kylančių analizuojant šį dokumentą.

Publikavimo principai. Šioje publikacijoje neskelbiamas peticijoje minimas priedas – *Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos* protokolų ištraukos, nors keli jo variantai ir prieinami. Priede sunku įžiūrėti diskurso formavimą(si) patenkant į viešąją erdvę, todėl jo kritinė publikacija atrodo nereikalinga.

Toliau skelbiami du peticijos variantai – pirmasis (kairėje) ir vėliausias (dešinėje). Yra dar keli tarpiniai variantai, kuriuose esama įdomių pataisų ir papildymų. Vis dėlto jų skelbimas šioje publikacijoje padarytų kritinį aparatą itin grioždišką, todėl atsisakyta minties tai daryti.

Ankstviausio varianto³ tekstas rašytas V. Landsbergio ranka bloknote mėlynu rašikliu, gausiai pildytas, taisytas ir braukytas tiek tuo pačiu rašikliu, tiek juodu rašikliu bei pieštuku. Tai pirminis peticijos variantas, nors tame pačiame fonde esama dar kelių, turbūt ankstesnių, peticijos planų (kai kurie rašyti V. Žemkalnio ranka), kuriuose pažymėtos pagrindinės jame aptariamoms temoms.

Vėliausias variantas⁴ – mašinarštis, minimaliai taisytas juodu rašikliu ir pieštuku (daugiausia korektūros klaidos).

Dešinėje puslapijo paraštėje pilkais skaičiais laužtiniuose skliaustuose pateikiamas šio varianto puslapiavimas, tekste originalaus puslapijo pabaigą nurodo pilkas brūkšnelis.

³ LLMA, f. 81, ap. 1, b. 1143, l. 158–175.

⁴ LLMA, f. 81, ap. 1, b. 1265, l. 1–18.

Abiejų variantų pastraipos pateiktos lygia greta, jei kuriame nors variante tokios pastraipos nėra – lieka tuščia vieta. Kad būtų lengviau surandami tekstologiniai komentarai, kuriuose nurodoma teksto eilutė, abiejų variantų eilutės parašėse sunumeruotos, prie dešinės eilučių numerio prirašyta raidė d. Tekstologiniuose komentaruose aptariamos teksto ypatybės. Juose nuorodos duodamos į komentuojamo žodžio ar atkarpos vietą pagrindiniame tekste – eilutės numerius ir žodį ar pradžios bei pabaigos žodžius, jei komentuojama atkarpa ilgesnė. Jei komentuojamas fragmentas išsidėstė ne viename puslapyje, komentare nurodomas puslapio ir eilutės numeris.

Šiuose komentaruose nenurodoma, kurie teksto fragmentai yra įterpti ar perkelti į kitą vietą – pirmajame variante tokių perkėlimų ir įterpimų yra gausybė, jų pateikimas labai apkrautų aparatą, o diskurso raiškos supratimui ne itin padėtų – jie daugiausia liudija stilistinius ieškojimus ir teksto formavimą.

Vis dėlto du įterpiniai istorikui kai ką sako. Pirmasis – jau minėta aliuzija į spaudos laisvės šalį. Jis buvo įterptas rašant tekstą ir išbrauktas, tarsi rašant būtų kilęs noras įgelti, tačiau susilaikyta. Kitas minėtinas atvejis – teigiant, kad LKP CK gali būti įteiktas savarankiškos „vilinečių kultūrininkų“ organizacijos, skirtos saugoti Vilniaus senamiestį, projektas, vėliau pridėta „bei Senamiesčio gyventojų“ taip siekiant parodyti platesnę paramą tokiam projektui ir kartu apeliuojant į ideologines plačiąsias mases.

Po tekstologiniais komentarais pateikiami realiųjų paaiškinimai išnašose, į kuriuos duodama nuoroda tekste.

Rengiant kritinę publikaciją buvo pasitelkta programavimo kalba *LaTeX*, skirta parnginti teksto formatavimą spaudai (ypač svarbūs jos paketai *reledmac* ir *reledpar*, skirti kritiniam šaltinių publikavimui) ir darbą su ja palengvinanti programa LYX.

Komentaruose vartojami ženklai ir santrumpos. Tekstologiniuose komentaruose parngėto tekstas ir ženklai pateikiami kursyvu.

Šaltiniuose klaidingai parašyti žodžiai nurodomi prie jų prirašant [!], neaiškiai parašyti žodžiai, kurių prasmė tik spėjama, pažymimi [?].

Išbraukymai juodraščiuose komentaruose pateikiami vizualiai, kitais atvejais vartojama santrumpa išbr.

Taisytą tekstą nurodo *tais*. Išbrauktos, taisytos ar įterptos raidės žodyje parodomos jas pabraukiant.

Kitos santrumpos:

įtrp – įterptas,

kt – kitas,

neįsk – neįskaitomas,

pabr – pabraukta,

parašt – paraštė,

pastr – pastraipa,

piešt – pieštuku,

pr – pradžia,

raid – raidė,

raš – rašiklis,

ž – žodis.

LKP CENTRO KOMITETUI

Kult. Paminklų apsaugos negerovės

Kultūros paminklų apsaugoje esama pasiekimų ir negerovių. Viešumai paprastai pabrėžiama, kas teigiamo, rodoma laimėjimai. Vengiama minėti apsileidimus, blogo vadovavimo paminklų apsaugai atvejus, ~~nepatariama~~ trukdoma arba net draudžiama apie tai prabilti spaudoje, o pasigirdus kokiam aliarmuojančiam signalui, pasigirsta ir atsakingų už paminklų apsaugą instancijų pyktis, grąšininimai[!], kaltinimai „kaip išdrįso!“ Rodos, vadovai galėtų būti dėkingi, kad jiems kas padeda, atkreipia ir visuomenės dėmesį, bet nuolatinis liguistas reagavimas liudija, kad tų vadovų pozicijoje kažkas iš esmės netvarkoj. Užgniaužinėdami spaudą, jie gina asmeniškai save ir daro dar didesnę žalą visuomenei ir valstybei.

Nesyki[!] mėginęs kelti skaudžias kultūros paminklų problemas spaudoje, žinodamas ir apie eilę kitų, dažniausiai nesėkmingų mėginimų, ryžausi ~~be~~ įteikti aukščiausiai respublikos partinei instancijai šį raštą. Jo minčių iliustracijoms parinkta ~~daugiausia~~ pavyzdžių daugiausia iš Vilniaus paminklų likimo. Tiems konkrečioms paminklams būtina reikia padėti, bet jų atvejai parodo ir bendresnes blogybes visoje paminklų apsaugos struktūroje. Ar jas įmanoma taisyti?

Pilies kalnas – geriausias pavyzdys, kad atsakomybė už kultūros paminklus nedaloma. Jeigu įvyks nelaimė ir nuslinks avarinėj būklėj esąs šlaitas (gal ir su bokštu), tai nebeturės jokios prasmės kaltininkų ieškojimai. Nei užburtas architektų – istorikų, archeologų – statybininkų ratas (ko vieni ko nors nepadare, negali dirbti kiti), nei kokie nors konkrečiai atsakingi valdininkai, ramiai vilkinę gelbėjimo darbus, nei potencialūs vykdytojai (LTSR Melioracijos ir vandens ūkio ministerijos Vilniaus kilnojamoji mechanizuota hidrotechninės statybos kolona), prieš metus atsiskę dėl darbo jėgos trūkumo. (Vėl metai praėjo!) Būsime kalti visi – nuo LKP CK iki eilinio piliečio, nes tokia nelaimė bus mūsų visų gyvenamo laikotarpio gėda.

O ko vertas „žygis“ itin operatyviai ~~dar~~ pastatyti nusilpusiame, yrančiame kalne – jo istorinėje viršūnėje, tiesiog ant paminklinių bokšto pamatų – naują vad[inama] administracinį pastatą? (Išvietės klausimas buvo svarstomas, ~~nors~~ mokslininkai ~~buvo~~ siūlė ~~oma~~ gertinkamesnę vietą, ~~tik~~ prie tako[?] truputį žemiau tikrosios pilies teritorijos, kur nebūtų ~~visapusiškai~~ naikinamas ir kultūrinis sluoksniš)?

Kas davė leidimą naujai statybai paminkle ir aprobavo jos ~~šitą~~ vietą? O Ko verti ~~siekimai~~[?] sumanymai statyti kalno papėdėje ~~Ko vertas projektas~~ „žygis“ pastatyti tokiam nusilpusiame, yrančiame

47 ~~visapusiškai~~ ž kt ranka piešt, išbr rašikliu

LKP CENTRO KOMITETUI

Kultūros paminklų apsaugos negerovės

Kultūros paminklų apsaugoje esama pasiekimų ir negerovių. Viešumai paprastai pabrėžiama, kas teigiamo, rodoma laimėjimai. Vengiama minėti apsileidimus, blogo vadovavimo paminklų apsaugai atvejus, trukdoma arba net draudžiama apie tai prabilti spaudoje, o pasigirdus kokiam aliarmuojančiam signalui, pasigirsta ir atsakingų už paminklų apsaugą instancijų pyktis, grąšininimai[!], kaltinimai „kaip išdrįso!“ Rodos, vadovai galėtų būti dėkingi, kad jiems kas padeda, atkreipia ir visuomenės dėmesį (šių jėgą pažymi TSRS konstitucija), bet nuolatinis liguistas reagavimas liudija, kad tų vadovų pozicijoje kažkas iš esmės netvarkoj. Užgniaužinėdami spaudą, jie gina asmeniškai save ir daro dar didesnę žalą visuomenei, valstybei.

Pilies kalnas Vilniuje – geriausias pavyzdys, kad atsakomybė už kultūros paminklus nedaloma. Jeigu įvyks nelaimė ir nuslinks avarinėj būklėj esąs šlaitas (gal ir su bokštu), tai nebeturės jokios prasmės kaltininkų ieškojimai. (Apie šią padėtį sušvelnintai rašo: „Czerwony Sztandar“, 1981, Nr. 126¹, „Komunistas“, 1981, Nr. 8², Nr. 11³.) Nei užburtas architektų – istorikų, archeologų – statybininkų ratas (ko vieni ko nors nepadare, negali dirbti kiti), nei kokie nors konkrečiai atsakingi valdininkai, ramiai vilkinę gelbėjimo darbus, nei potencialūs vykdytojai (LTSR Melioracijos ir vandens ūkio ministerijos Vilniaus kilnojamoji mechanizuota hidrotechninės statybos kolona), prieš metus atsiskę dėl darbo jėgos trūkumo. Būsime kalti visi – nuo LKP CK iki eilinio piliečio, nes tokia nelaimė bus mūsų visų gyvenamo laikotarpio gėda.“

O ko vertas „žygis“ itin operatyviai pastatyti nusilpusiame, yrančiame kalne – ir jo istorinėje viršūnėje, tiesiog ant paminklinių bokšto pamatų – naują vad. administracinį pastatą? (Išvietės klausimas buvo svarstomas, mokslininkai siūlė tinkamesnę vietą, prie kalno truputį žemiau tikrosios pilies teritorijos, kur nebūtų visapusiškai naikinamas ir kultūrinis sluoksniš.

Tad kas davė leidimą naujai statybai pačiame paminkle ir aprobavo jos vietą? Ko verti ankstesnieji sumanymai (laimėi, apriboti, jau sutramdyti) statyti kalno papėdėje didelį restoraną? Abu atvejai verti

¹ Gediminas Zemlickas, „Zadłużenie wobec wżgórza Giedymina“, in: *Czerwony Sztandar*, 1981, Nr. 126.

² „Greitesnę pagalbą Gedimino kalnui“, in: *Komunistas*, 1981, Nr. 8, p. 81. Kreipimasis pasirašytas Algimanto Nasvyčio, Giedručio Lauciaus, Napoleono Kitkausko ir Juozo Lukošiuo.

³ Romualdas Kaminskas, „Restauratorių darbai ir rūpesčiai“, in: *Komunistas*, 1981, Nr. 11, p. 58–62.

kalne greta paminklinio Žalgirio akmens, istorinėje[?] sostinėje[?] mūrinę kanalizuatą išvietę? arba[?] Ūketinimai statyti jo kalno papėdėje miesčionišką[?] naują didelį restoraną? Jie Abu atvejai verti tiek, kad atspindi dalies mūsų laikų žmonių mąstyseną, stoką pagarbos kultūrai ir istorijai. Bėda, kad kai kurie tų žmonių pvz., restorano projekto autorius, yra gerokai įtakingi.

Čia tenka paliesti kultūros paminklų apsaugos valdininkų poziciją. Gyvenime iškyla visokių statybinių, transporto ir panašių problemų, dažnas kultūros paminklas atsiduria lyg ant svarstyklių: griauti ar negriauti? Technokratinės galvosenos atstovai linkę griauti, o paminklų apsaugos atstovai turėtų būti kategoriškai pasiryžę ginti paminklą. Tada gal atsirastų, visapusiškai ir viešai svarstant, daugiau teisingų sprendimų. Tačiau mūsų paminklų apsaugoje klesti konformizmas, pataikavimas, tie valdininkai pirmi eina ieškoti „kompromiso“, faktiškai aukodami paminklą. Taip paminklų apsauga buvo leidusi, net Architektų sąjungai neprieštaraujant, statyti Senamiesčio centre požeminį garažą (grupelės privačių žmonių interesas atsidūrė aukščiau už bet kokią kultūrinę etiką, nekaltant jau apie įstatymą), ir tik visuomenės protestai bei aukščiausių CK instancijų įsikišimas padėjo išvengti klaidos ir gėdos. Bet ne visur galima suspėti.

tiek, kad atspindi dalies mūsų laikų žmonių mąstyseną, stoką pagarbos kultūrai ir istorijai.

Čia tenka paliesti kultūros paminklų apsaugos valdininkų poziciją. Gyvenime iškyla visokių statybinių, transporto ir panašių problemų, dažnas kultūros paminklas atsiduria lyg ant svarstyklių: griauti ar negriauti? Technokratinės galvosenos atstovai linkę griauti, o paminklų apsaugos atstovai turėtų būti kategoriškai pasiryžę ginti paminklą. Tada gal atsirastų, visapusiškai ir viešai svarstant, daugiau teisingų sprendimų. Tačiau mūsų paminklų apsaugoje klesti konformizmas, pataikavimas, tie valdininkai pirmi eina ieškoti „kompromiso“, faktiškai aukodami paminklą. Kodėl neaukoti... Juk nuo „Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašo“ leidinio pasirodymo 1973 m., praėjus vos aštuoneriems metams, iš to sąrašo 10,215 paminklų jau išbraukta apie 1,600, t.y. apie šeštadalis respublikos paminklų! Tą oficialų naikinimą pasiūlė ir, [Ministrų Tarybai leidus, lengva ranka atliko Kultūros ministerija. Apskritai mūsų paminklų apsaugos vadovybės kultivuojama pažiūra, esą, LTSR „perdaug[!] paminklų“, yra kažkoks paradoksas. Kas kas, tik jau ne tie žmonės turėtų taip kalbėti. Kaip atrodytų, jei medikai pradėtų skelbti: turim perdaug[!] ligonių, tegu greičiau miršta, bus visiems lengviau... O mūsų vadovaujantys paminklininkai tiesiog padeda numirti savo ligoniams, dar gyvus braukdami iš sąrašų. Ir paminklus tenka ginti, jei pavyksta, beveik nuo pačių saugotojų. Taip paminklų apsauga buvo leidusi, net Architektų sąjungai neprieštaraujant, statyti Vilniaus senamiesčio centre požeminį garažą (grupelės privačių žmonių interesas atsidūrė aukščiau už bet kokią kultūrinę etiką, nekaltant jau apie įstatymą), ir tik visuomenės protestai bei aukščiausių CK instancijų įsikišimas padėjo išvengti klaidos ir gėdos. Bet ne visur galima suspėti, ir visai nieko negalima padaryti, kai paminklai naikinami ne aktyviu, o pasyviu metodu – tiesiog nieko nedarant.

Štai respublikoje pasiūlyta į sąjunginės reikšmės paminklų sąrašą arti 30 paminklų. Atrodytų, bent jau juos pirmiausiai turime tvarkyti. Už juos esame atsakingi ne tik prieš respublikos, bet ir prieš visos šalies visuomenę, prieš visą kultūrinį pasaulį. O Vilniaus pilių komplekso nykimas, lyg laukiant kol nugrius – ne vienintelis respublikoje. Prieš porą metų nugriuvo kandidato į sąjunginės reikšmės paminklus Kernavės piliakalnio šlaitas. Priežastis: nors priimtas, bet neįgyvendintas iki galo projektas. Griūva ir Veliuonos bei Punios piliakalniai, o visi jie siūlomi sąjunginiais paminklais. Dalies architektūros paminklų, pasiūlytų į šią kategoriją pokario metais, dabar teko atsisakyti vien dėl jų sunykimo (t.y. leidus sunykti): Siesikų, Raguvėlės ansamblių ir kt.

22–23 interesas] paryškinta piešt interesas
16d–17d sąrašo 10,215 paminklų] tais piešt į 10,215 pa-

minklų sąrašo
26d paminklininkai] raid įtrp juodu raš paminklininkai

O kiekvieną kartą, kai Vilniaus senamiesčio naujose statybose atidengiami praeities kultūriniai sluoksniai (įstatymo saugoma vertybė!) technokratai stengiasi menkinti, paniekinti istoriją ir archeologiją, forsuoti statybas. Ar buvo reikiamai tiriami atsidengę statiniai ir kultūriniai sluoksniai, kasant duobes „Vaizdo“ spaustuvės priestatui prie pat miesto gynybinės sienos, arba Paminklų konservavimo instituto bendrabučiai Žemaitijos gatvėje? Koks tada buvo paminklų apsaugos institucijų vaidmuo? Kas dabar vyksta Latako gatvėje, kur be archeologinių tyrimų suprojektuotas ir statomas Dailės instituto bendrabutis, o atsidengę didžiulių senovės XIV a. (Gedimino – Algirdo laikų) statybos mūrai? Kuri tendencija ims viršų – tyrimo ar griovimo? Ir kai buvo projektuojama didžiulė magistralė, perkertanti Senamiestį ir suardanti jį kaip vieną paminklinį kompleksą, magistralė, kuri būtų visai pakeitusi istorinį architektūrinį Gedimino aikštės charakterį, išardžiusi jos paminklinį urbanistinį sprendimą ir sudariusi tiesioginę vibracijos grėsmę L. Stuokos-Gucevičiaus katedrai – Paveikslų galerijai – kokia tada buvo paminklų apsaugos instancijų, Kultūros ministerijos pozicija? Ilgai įrodinėta, kad ši magistralė „būtina“, bet būtų pakakę iš karto kategoriškai atmesti Senamiesčio griovimą, ir projektuotojų mintis, negaištant laiko ir jėgų, būtų nukreipta ieškoti kitų, pozityvių, transporto problemos sprendimų. Ne jau mūsų architektai nepajėgūs statyti Vilniaus, negriaudami Vilniaus.

Visiems žinoma, kad net negriauant specialiai, Senamiestį griaua transporto sukeliama vibracija, taip pat sunkvežimių gabaritai (sienų, vartų draskymas ir pan.). Šios negerovės galima būtų žymiu mastu išvengti, ne intensyvinant judėjimą Senamiestyje (magistralė, garažai), o jį ribojant, įrengiant apvažiuojamuosius kelius. Tačiau Olandų g. apvažiavimo trasos tolesnė statyba seniai sustabdyta ir ~~toliau~~ nevykdoma. Kodėl?

Pirmasis konkretaus, pavojų atsidūrusio, paminklo gynėjas turėtų būti miesto paminklų apsaugos inspektorius. Tačiau jis pavaldus aukštesniems pareigūnams, jam gali būti įsakoma, grąsoma[!], reikalaujama arba nusizengti tarnybinei sąžinei, arba išeiti iš darbo. Taip yra man teisingasis dėl kai kurių savo parašų drg. J. Stasiulaitis⁴, taip turėjo pasitraukti Klaipėdos paminklų apsaugos inspektorius drg. [Petras] Šmitas, sąžiningai priešinęs buv. gaisrinės griovimui. Tad ko siekiama paminklų apsaugoje – visuotinio nesąžiningumo? Ko siekiama[?], ligi šiol neitraukiant

Prisiminkime ir aktyvaus priešiško arba paprasto kultūrinio abuojuo atvejus iš čia pat pašonėje esamos praktikos. Kiekvieną kartą, kai Vilniaus senamiesčio naujose statybose atidengiami praeities kultūriniai sluoksniai – o tai įstatymo saugoma vertybė! – technokratai stengiasi menkinti, paniekinti istoriją ir archeologiją, forsuoti statybas. Ar buvo reikiamai tiriami atsidengę pastatai ir kultūriniai sluoksniai, kasant duobes „Vaizdo“ spaustuvės priestatui prie pat miesto gynybinės sienos, arba Paminklų konservavimo instituto bendrabučiai Žemaitijos gatvėje? Koks tada buvo paminklų apsaugos institucijų vaidmuo? Kas dabar vyksta Latako gatvėje, kur be archeologinių tyrimų suprojektuotas ir statomas Dailės instituto bendrabutis, o atsidengę XIV a. (Gedimino – Algirdo laikų) statybos mūrai? Kuri tendencija ims viršų – tyrimo (ir pritaikymo) ar griovimo? Ir kai Vykdomojo komiteto užsakymu buvo projektuojama didžiulė magistralė, perkertanti Senamiestį ir suardanti jį kaip vieną paminklinį kompleksą, magistralė, kuri būtų visai pakeitusi istorinį architektūrinį Gedimino aikštės charakterį, išardžiusi jos paminklinį urbanistinį sprendimą ir sudariusi tiesioginę vibracijos grėsmę L. Stuokos-Gucevičiaus katedrai – Paveikslų galerijai – ar nuosekli tada buvo paminklų apsaugos instancijų, Kultūros ministerijos pozicija? Ilgai įrodinėta, kad ši magistralė „būtina“, paskui tik Išplėstinė mokslinė metodinė paminklų apsaugos taryba pasisakė prieš, dar kitokio, geresnio sprendimo viešą svarstymą šį sykį surengė ir Architektų sąjunga. Bet būtų pakakę iš karto kategoriškai atmesti Senamiesčio griovimą, ir projektuotojų mintis, negaištant[!] laiko ir jėgų, būtų nukreipta ieškoti kitų, pozityvių, transporto problemos sprendimų. Nemanom, kad mūsų gabūs architektai nepajėgūs statyti Vilniaus, negriaudami Vilniaus. Beje, visiems žinoma, kad Senamiestį ir šiaip griaua transporto sukeliama vibracija, taip pat sunkvežimių gabaritai (sienų, vartų draskymas ir pan.). Šios negerovės galima būtų žymiu mastu išvengti, ne intensyvinant judėjimą Senamiestyje (magistralė, garažai), o jį ribojant, įrengiant apvažiuojamuosius kelius. Tačiau Olandų g. apvažiavimo trasos tolesnė statyba seniai sustabdyta ir nevykdoma. Kodėl?

Pirmasis konkretaus, pavojų atsidūrusio, paminklo gynėjas turėtų būti miesto paminklų apsaugos inspektorius. Tačiau jis pavaldus aukštesniems pareigūnams, jam gali būti įsakoma, grąsoma[!], reikalaujama arba nusizengti tarnybinei sąžinei, arba išeiti iš darbo. Taip teisingasis dėl kai kurių savo parašų drg. J. Stasiulaitis⁴, taip turėjo pasitraukti Klaipėdos paminklų apsaugos inspektorius drg. [Petras] Šmitas, sąžiningai priešinęs buv. gaisrinės griovimui (architektūros paminklų sąrašo Nr.163; dabar, nepaisant klaipėdiečių protestų, jau susprogdinta – nugriauta). Tad ko

16 perkertanti] *piest pavingiuota, virš piest* KP
 27d Išplėstinė] *tais mašinėle iš išplėstinė*
 34d Nemanom] *tais juodu raš Nemanom*
 38 Kodėl?] *aukščiau kt ranka piest* Išnaudoti?] istorinį ur-

banistinį sprendim[ą]
 47–48 gaisrinės griovimui] *virš piestuku kt ranka* (pam saugos[?]) *apačioje piest kt ranka* 2[?]

⁴ Architektas Juozas Stasiulaitis buvo Vilniaus miesto vykdomojo komiteto Paminkloausgos skyriaus inspektorius.

į Vilniaus miesto architektūrinę tarybą – ne vieno Paminklų konservavimo instituto atstovo? Gal kad ~~netrukdytų~~, jeigu „būtinai reiks“^[?] griauti ar naikinti kokį paminklą? Architektų sąjungos atstovai ten dalyvauja, bet šios visuomeninės organizacijos [iš-
br 1 neįsk ž] dažnai^[?] parodė gana didelį abejingumą architektūriniam paveldui^[?]

Vertas dėmesio ir toks klausimas, kaip įstatymo galia arba bejėgiškumas, įstatymo ir valdininkų veiklos santykis. Eilinis pilietis, net netyčia sužalojęs paminklą, gali būti nubaustas (kitas klausimas, ar efektyviai). O valdininkas, leidęs paminklui sunykti arba ir nesunykusį nugriauti – ar gali būti asmeniškai nubaustas, ar valdininkas praktiškai yra už įstatymo baudžiamosios galios ribų? Pavyzdžiui, Biržų ar kito kokio rajono Vykdomojo komiteto pirmininkas, nurodęs nugriauti paminklinę rašytojo gimtinę? (Galima priminti itin alarmuojantį straipsnį Literatūroje ir mene, š[is] m[etų] –) Arba, pavyzdžiui, Paminklų apsaugos valdybos valdininkas, pasirašinęs duodąs sutikimą ardyti Vilniaus senamiestį minėtoju garažu, kitur net neleidžias savo jėgomis talkos jėgomis perkelti patvirtinto paminklo, o įsakąs jį sunaikinti vietoje? (Pastarasis atvejis – buvęs unikalus akmeninis kryžius kopyltstulpis su medžio skulptūromis prie rekonstruojamo statomo Šiaulių – plento Gruzdžių apylinkės centro, 1973 m. kult[ūros] paminklų sąrašo Nr 2628, o 1974 m. sumainkintas tuometinio Paminklų apsaugos valdybos viršininko J. Glemžos įsakymu⁵.) Žinoma, gal tokie pirmininkų ir viršininkų žygiai dar su kuo nors derinami, reikalui esant, demagogiškai paaškinami. Tačiau „suderinti“ galima beveik viską, visur būna draugų, bendraminčių, bendrų interesų. O tada įstatymas atsiduria žemiau už valdininką, iškilminga įstatymo raidė – tik fikcija, ir eilinis pilietis, savo ruožtu tai matydamas, savo ruožtu neįunta Kultūros paminklų apsaugos įstatymui ypatingos pagarbos.

Savotiška iliustracija čia gali būti „Kultūros barų“ š.m. Nr. 8 publikacija apie sunaikintą Griešės senkapį⁶: straipsnio pabaigoje džiaugiamasi, kad ši kartą įstatymas (nors ir menkutėmis nuobaudomis) vis dėlto pritaikytas. Toks džiaugsmas patvirtina, kad net mažytė 20 rb bauda už visiškai sunaikintą paminklą – kol kas dar visai netipiškas atvejis. Norint kad įstatymas funkcionuotų, jo baudos turėtų būti šimteriopai didesnės ir taikomos visiems.

Valdininkui gal pakaktų ir nedidelės finansinės bausmės, jeigu ji būtų viešai žinoma, atsilieptų prestižui ir karjerai. Tačiau gamybininką sudrausmins nebent tūkstantinė bausmė nuobauda, skiriama jam asmeniškai. Dar pavyzdžiai: vieno Plungės Telsių raj. „Gondingos“^[?] kolūkio pirmininkas Jarumbauskas^[?] prieš keletą metų jam buvo nubaustas 5 rb (!) bauda už Gondingos Girgždutės piliakalnio žaloji-

siikiama paminklų apsaugoje – visuotinio nesąžiningumo?

Vertas dėmesio ir toks klausimas, kaip įstatymo galia arba bejėgiškumas, įstatymo ir valdininkų veiklos santykis. Eilinis pilietis, net netyčia sužalojęs paminklą, gali būti nubaustas (kitas klausimas, ar efektyviai). O valdininkas, leidęs paminklui sunykti arba ir nesunykusį nugriauti – ar gali būti asmeniškai ir pagal įstatymą nubaustas, ar valdininkas praktiškai yra už įstatymo baudžiamosios galios ribų? Pavyzdžiui, Biržų ar kito kokio rajono Vykdomojo komiteto pirmininkas, nurodęs nugriauti paminklinę rašytojo gimtinę? Arba, pavyzdžiui, Paminklų apsaugos valdybos valdininkas, duodąs sutikimą ardyti Vilniaus senamiestį minėtoju garažu, kitur net neleidžias talkos jėgomis perkelti patvirtinto paminklo, o įsakąs jį sunaikinti vietoje? (Pastarasis atvejis – buvęs unikalus akmeninis kopyltstulpis su medžio skulptūromis prie statomo Gruzdžių apylinkės centro Šiaulių rajone, 1973 m. vietinės reikšmės paminklų sąrašo Nr. 2628, o 1974 m. sunaikintas tuometinio Paminklų apsaugos valdybos viršininko J. Glemžos įsakymu⁵.) Žinoma, gal tokie pirmininkų ir viršininkų žygiai dar su kuo nors derinami, reikalui esant, demagogiškai paaškinami. Tačiau „suderinti“ galima beveik viską, visur būna draugų, bendraminčių, bendrų interesų. O tada įstatymas atsiduria žemiau už valdininką, iškilminga įstatymo raidė – tik fikcija, ir eilinis pilietis, tai matydamas, savo ruožtu neįunta Kultūros paminklų apsaugos įstatymui ypatingos pagarbos.

Savotiška iliustracija čia gali būti „Kultūros barų“ š.m. Nr. 8 publikacija apie sunaikintą Griešės senkapį⁶. Straipsnio pabaigoje džiaugiamasi, kad ši kartą įstatymas (nors ir menkutėmis nuobaudomis) vis dėlto pritaikytas. Toks džiaugsmas patvirtina, kad net mažytė 20 rb bauda už visiškai sunaikintą paminklą – kol kas dar visai netipiškas atvejis. Norint kad įstatymas funkcionuotų, jo baudos turėtų būti šimteriopai didesnės ir taikomos visiems.

Aišku, valdininkui gal pakaktų ir nedidelės finansinės bausmės, jeigu ji būtų viešai žinoma, atsilieptų prestižui ir karjerai. Tačiau gamybininką sudrausmins nebent tūkstantinė nuobauda, skiriama jam asmeniškai. Štai dar keli pavyzdžiai: vieno Telsių rajono kolūkio pirmininkas prieš keletą metų buvo nubaustas 5 rb (!) bauda už Girgždutės piliakalnio žalojimą. Šiais mėnesiais gauta žinių, kad kasamas žvyras kitame pa-

32 draugų] *virš pietukų* štam

⁵ Prie dokumento pridėta kortelė (LLMA, f. 81, b. 1143, l. 175), kurioje ranka plačiau užrašyta šio atsitikimo informacija, parodanti, kokia buvo gauta pirminė informacija ir kaip ji tikslinta:

„73-4 metais murinis[!] kryžių kopyltėlė, apvali[?], su niša ir Kristum neš. kryžių Kelias – kryžkelė Šiauliai – Gruzdziai – Šiupyliai ir kitas Gruzdziai – Kūžiai[?] X Pastatė apylinkę šalimais Gr[uzdžių?] pirmininkas [neįsk l ž] Kreipėsi į Glemžą. Architektai iš valdybos[?] siūlė perpjauti ir pervežti, bet Gl[emža] nesutiko Prašė mašinos[?] ir 100 rb. Siūlė už savo lėšas. Glemža turi medž. – Gondinga nuo 1972 m. Jerumbauskas senas pirm[ininkas] pasirašė, o dabartinis juokiasi.“

⁶ Antanas Staponkus, „Paminklo praradimas“, in: *Kultūros barai*, 1981, Nr. 8, p. 62–64.

ma. Šiomis dienomis gauta žinių, kad jis ~~vėl ėmėsi~~ ~~to paties / tad jau tikrai žinodamas, ką įstatymas~~ ~~draudžia, įžulniai tyčiodamasis~~ kasamas žvyras kitame paminkle – Skuodo raj. Barstyčių apyl. [išbr neįsk 1 ž] k. [?] ~~Alkos kalne, kad Plungės rajono „Gondingos“ kolūkio to paties raj. kito kol.~~ pirmininkas Jarumbauskas užsimojo prieš Gondingos piliakalnio archeologinėje papėdėje – atsisako pasirašyti paminklo saugojimo aktą, ketindamas sunaikinti priešistorinę gyvenvietę giliu arimu ar kaip užsimanys, juokdamasis iš juokingai ~~baudžiančio~~ nebaisaus įstatymo. Tokios baudos, tai tik vaikų žaidimas ir savęs apgaudinėjimas, kaip ir koks nors naujas žemės naudmenų nuostatas, nesuderintas su galiojančiu PA įst.

Arsenalas. Itin vertingo – vienintelio iš dalies išlikusio – Vilniaus žemutinės pilies komplekso statinio rekonstrukcija, pritaikant jį Istorijos ir etnografijos muziejaus poreikiams; paskui kito muziejaus įtakingesnio vadovo išsirūpinimas šio pastato savo muziejui, jau padaryto ir patvirtinto projekto perdirkimas kitiems tikslams. Pastatas tokioje vietoje, kad nesunku numatyti po žeme glūdint dideles istorines ir archeologines vertybes, nežinomus Vilniaus istorijos puslapius. Dešimtį metų prieš pradadant rekonstrukcinę statybą Arsenalas yra Kultūros ministerijos žinioje, tačiau jame jokių tyrimų nedaroma, nes įrengti garažai. (Kieno?) Pradėjus statybą, aliarmas: nežinotų senovės statinių atradimai ir pavojus jiems, nes projekte jau numatyti neišvengiamai sugadinimai; be archeologų, be Mokslų Akademijos sankcijos ardomi unikalūs kultūriniai sluoksniai, seniausių statybų liekanos! Kai kas atsispindi Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos sekcijų 1978 m. posėdžių protokoluose. [...]

Kas gi toliau? Šio posėdžio nutarimu – tęsti ir baigti Arsenalo šiaurinio ploto tyrimus – baigiasi išplėsti Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos Archeologijos ir Istorijos sekcijų posėdžių dėl Arsenalo protokolai. ~~(Ar to do~~ (Nebebuvo arba neįsukota ir kitokių posėdžių.) Kiek žinau, jus draudė ir draudžia kviešti dab[artinis] P[aminklų] A[apsaugos] valdybos viršininkas E. Misiulis. Kodėl? Ar padaryta įvykdyta, kas buvo ligi tol Tarybos sekcijų įsakmiai pasiūlyta? Ar Tarybos veikla pasidarė nebereikalinga, o gal kam nors kliudanti? Kodėl Tarybos vadovai, Kultūros ministerijos tarnautojai Z. Žemaitytė ir E. Rimša pasitraukė iš savo pareigų? (Atlikę, ką galėjo, o gal nusivylę, gal spaudžiami, peikiami už aktyvumą?) Tą istoriją vertėtų ištirti, kaip ir tolimesnės 1978–1981 m. Arsenalo statybos darbų derinimą su PA įstatymu. (Juk archeologiniai tyrimai neįmanėjimai taip ir liko neužbaigti, svarbiausi klausimai – neatsakyti, neparengta radinių ekspozicija ir t.t.) Visa tai dabar sunkiau, bet dar galima padaryti. Ar bus padaryta? O blogos įstaigų veiklos Arsenale tyrimą turėtų atlikti aukštesnė, negu Kultūros ministerijos, kolegija – tiek objekto labui, tiek nustatant asmenų atsakomybę už įstatymo pažeidimus, tiek pamokai ateičiai – visos paminklų apsaugos labui.

minkle – Skuodo raj. Barstyčių apylinkės Alkos kalne, kad Plungės rajono „Gondingos“ kolūkio pirmininkas Jarumbauskas užsimojo prieš Gondingos piliakalnio archeologinę papėdę – atsisako pasirašyti paminklo saugojimo aktą, ketindamas sunaikinti priešistorinę gyvenvietę giliu arimu ar kaip užsimanys, juokdamasis iš juokingai nebaisaus įstatymo. Tokios baudos, tai tik vaikų žaidimas ir savęs apgaudinėjimas, kaip ir koks nors naujas žemės naudmenų nuostatas, nesuderintas su galiojančiu Paminklų apsaugos įstatymu.

Arsenalas. Truputis istorijos: itin vertingo – vienintelio iš dalies išlikusio – Vilniaus žemutinės pilies komplekso statinio rekonstrukcija, pritaikant jį dūstančio Istorijos ir etnografijos muziejaus poreikiams; paskui kito muziejaus įtakingesnio vadovo išsirūpinimas šio pastato savo muziejui, jau padaryto ir patvirtinto projekto perdirkimas kitiems tikslams. Pastatas tokioje vietoje, kad nesunku numatyti po žeme glūdint dideles istorines ir archeologines vertybes, nežinomus Vilniaus istorijos puslapius. Dešimtį metų prieš pradadant rekonstrukcinę statybą Arsenalas yra Kultūros ministerijos žinioje, tačiau jame jokių tyrimų nedaroma, nes įrengti garažai. (Kieno?) Pradėjus statybą, aliarmas: nežinotų senovės statinių atradimai ir pavojus jiems, nes projekte jau numatyti neišvengiamai sugadinimai; be archeologų, be Mokslų Akademijos sankcijos ardomi unikalūs kultūriniai sluoksniai ir seniausių Vilniaus statybų liekanos! Kai kas atsispindi Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos sekcijų 1978 m. posėdžių protokoluose (žr. pridedamą Papildymą), kuriuose respublikos archeologai, istorikai, architektai, menotyrininkai (M. Banikonienė, J. Jucienė, A. Tautavičius, E. Kulikauskienė, V. Daugudis, V. Merkys, R. Batūra, V. Landsbergis, S. Lasavickas, J. Stasiulaitis, V. Drėma, R. Budrys ir kt.) konstatavo vykdomo gamybinio darbo žalą kultūros objektui, neleistinus metodus, pažeidžiančius Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų apsaugos ir naudojimo įstatymo 40 straipsnį ir t.t. Įvyko trys tokie posėdžiai, ir trečiojo, 1978.IX.21 d. posėdžio nutarimu – tęsti ir baigti Arsenalo šiaurinio ploto tyrimus (tai nebuvo padaryta) – baigiasi Išplėstinės mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos Archeologijos ir Istorijos sekcijų posėdžių dėl Arsenalo protokolai. Beveik nebebuvo ir kitokių posėdžių, nors problemų anaipol nemažėja. Kiek žinia, dabar jus draudžia kviešti Paminklų apsaugos valdyba. Kodėl? Ar įvykdyta, kas buvo ligi tol Tarybos sekcijų įsakmiai pasiūlyta? Ar Tarybos veikla pasidarė nebereikalinga, o gal kam nors kliudanti? Kodėl Tarybos vadovai, Kultūros ministerijos tarnautojai Z. Žemaitytė ir E. Rimša pasitraukė iš savo pareigų? (Atlikę, ką galėjo, o gal nusivylę, gal spaudžiami, peikiami už aktyvumą?) Tą istoriją vertėtų ištirti, kaip ir tolimesnės 1978–1981 m.

Arsenalo statybos darbų derinimą su Paminklų apsaugos įstatymu. Juk archeologiniai tyrinėjimai taip ir liko neužbaigti, svarbiausi klausimai – neatsakyti, neparengta radinių ekspozicija ir t.t. (Visa tai dabar sunkiau, bet dar galima padaryti. O ar bus padaryta?) O blogos įstaigų veiklos Arsenale tyrimą turėtų atlikti aukštesnė, negu Kultūros ministerijos, kolegija – tiek objekto labai, tiek nu|statant asmenų atsakomybę už įstatymo pažeidimus, tiek ateičiai – visos paminklų apsaugos labai.

Labai svarbu būtų taip pat patikrinti ir atstatyti (matyt, reorganizuojant), Išplėstinės mokslinės metodinės tarybos veik[s]mingumą, apibrėžti jos kontrolinius ir nurodomuosius įgaliojimus. Jeigu ši Taryba staiga tapo neveikli, o su jos ankstesniais nutarimais nesiskaitoma (ir visuomenė neinformuojama), tai viena iš priežasčių ta, kad nėra aiškių jos veiklos nuostatų.

Labai svarbu būtų taip pat patikrinti ir ~~pritaikyti~~ (o gal bent atstatyti) MM Paminklų apsaugos tarybos veiksmingumą, apibrėžti jos kontrolinius ir nurodomuosius įgaliojimus. Jeigu ši Taryba ~~kažkodėl~~ staiga tapo neveikli, [išbr 1 neįsk ž] o su jos ankstesniais nutarimais nesiskaitoma (o ir visuomenė neinformuojama), tai viena iš priežasčių ~~tikriausiai~~ ta, kad esamoje MMT nėra aiškių jos veiklos nuostatų. ~~pats tokios tarybos egzistavimas išrodo~~ apgaulės uždanga esamoms paminklų apsaugos negerovėms. Nors kažkas yra, nėra jokių veiksmų, gal ir atsako? Formalią, popierinę teegzistuojančią instituciją geriau visai panaikinti.

o tam Kad būtų ne formali ir veiksminga, ~~tokia~~ Išplėstinė Taryba turėtų būti ir iš esmės nepavaldi tiesiogiai kitoms instancijoms, kurias jai gali tekti kritikuoti, bent jau ne absoliučiai pavaldi. Geriau jai būtų veikti prie Mokslų Akademijos, ~~kuo savarankiskiau, kad~~ Pavyzdžiui, nuostatose galėtų būti nurodyta, kad tais atvejais, kai Tarybos pirmininkas (jos (KM tarnautojas) dėl kurios nors priežasties – ligos, baimės ar pan. – tris mėnesius nesuaukia Išplėstinės tarybos posėdžio, tokį posėdį sukiečia jo pavaduotojas (kuris neturėtų būti Kultūros ministerijos tarnautojas) arba sekcijų pirmininkai. Kita galimybė – tokia taryba MA sistemoje. Kultūros ministerija ir jos Pam apsaugos valdyba jau pernelyg save diskreditavo.

Kadangi ir kitose Vilniaus senamiesčio statybose ~~nuolat~~ pastebimi savivalės ir aplaidumo atvejai, neatsakingumo ir apgavystės tendencijos, reikia galvoti apie priešinimąsi šioms blygybėms. Valstybinės paminklų apsaugos instancijos nekartą! yra parodžiuisios biurokatiškai sustingusią arba neaiškią, įtartina, dėl kažkokių priežasčių neveiksmingą poziciją. Įstatymas jų praktiškai nevaržo, o kitų, tarkim, technokratiinių pažeidėjų pernelyg ir negąsdina. Didelei, akį rėžiančiai blygybei pasipriešinti kartą įstengė visuomenė (požeminio garažo Senamiestyje atvejis), tad lieka galvoti dar apie šią kontroliuojančią jėgą.

Reiktų suaktyvinti ir plėsti LTSR Kraštotyros ir paminklų apsaugos draugijos Vilniaus miesto kultūros paminklų apsaugos komisijos veiklą, specialiai suteikti jai didesnius įgaliojimus: pavyzdžiui, referuoti apie negeroves betarpiškai CK (ir ginant nuo priekaištų, kad kas nors „apeinamas“), informuoti visuomenę per spaudą (neleidžiant užgniaužti galimos kritikos, kas bebūtų tokia kritika nepatenkintas), rengti platesnius

Kad būtų neformali ir veiksminga, Išplėstinė mokslinė metodinė paminklų apsaugos taryba turėtų būti iš esmės nepavaldi tiesiogiai kitoms instancijoms, kurias jai gali tekti kritikuoti. Net ir dabartinėje struktūroje nuostatose galėtų būti nurodyta, kad tais atvejais, kai Tarybos pirmininkas (Kultūros ministerijos tarnautojas) dėl kurios nors priežasties – ligos, baimės ar pan. – tris mėnesius nesuaukia Išplėstinės tarybos posėdžio, tokį posėdį sukiečia jo pavaduotojas (kuris neturėtų būti Kultūros ministerijos tarnautojas) arba sekcijų pirmininkai. Kita, efektyvesnė galimybė – tokia taryba prie Mokslų akademijos Prezidiumo arba tiesiog priė respublikos Ministrų Tarybos. Kultūros ministerija ir jos Paminklų apsaugos valdyba, deja, ne vienu atveju gerokai save diskreditavo.

Kadangi ir kitose Vilniaus senamiesčio statybose pastebimi savivalės ir aplaidumo atvejai, neatsakingumo ir apgavystės tendencijos, reikia galvoti apie priešinimąsi šioms blygybėms. Valstybinės paminklų apsaugos instancijos nekartą! parodė savo biurokatiškai sustingusią arba neaiškią, dėl kažkokių priežasčių neveiksmingą poziciją. Įstatymas jų praktiškai nevaržo, o kitų, tarkim, technokratiinių pažeidėjų pernelyg ir negąsdina. Didelei, akį rėžiančiai blygybei pasipriešinti kartą įstengė visuomenė (požeminio garažo Senamiestyje atvejis), tad lieka galvoti dar apie šią kontroliuojančią jėgą.

Reiktų suaktyvinti ir plėsti LTSR Kraštotyros ir paminklų apsaugos draugijos Vilniaus miesto kultūros paminklų apsaugos komisijos veiklą, specialiai suteikti jai didesnius įgaliojimus: pavyzdžiui, referuoti apie negeroves betarpiškai CK (ir ginant komisiją nuo priekaištų, kad kas nors „apeinamas“), informuoti visuomenę per spaudą (neleidžiant užgniaužti galimos kritikos, kas bebūtų tokia kritika nepatenkintas), rengti

viešus Vilniaus paminklų apsaugos forumus – diskusijas.

Svarbiausia, kad būtų suprasta: neveiksminga, formal, biurokratams ir technokratams patogi, nes „ne-trukdanti“ organizacija nepadedą išvengti klaidų, todėl neatlieka savo funkcijos, yra iš anksto sukompromituota ir neturi autoriteto nei valdžioje, nei visuomenėje. Norint veiksmingos organizacijos, tektų numatyti, kad ji kam nors ir „trukdys“.

Be to, kadangi visos Kraštotyros draugijos veikla, apribojus jos interesų ratą ir chronologiją, apskritai sumenkėjo, o Vilniaus paminklai ir visas Vilnius siekia giliausią krašto senovę ir visais atžvilgiais sudaro ypatingo masto bei vertės kompleksą, reiktų vertėtų įsteigti specialiai Vilniui kokią nors autonomišką visuomeninę, oficialiai veikiančią tarybą, savanorišką „Vilniaus Senamiesčio bičiulių draugiją“, „Vilniaus Senamiesčio apsaugos visuomeninį komitetą“ ar panašią savaveiksmę organizaciją. Tokios visuomeninės tarybos yra Maskvoje ir Leningrade, ir LKP CK gali būti įteiktas paruoštas vilniečių kultūrininkų bei Senamiesčio gyventojų savarankiškos organizacijos projektas. Savo veiklą ir priemones ji galėtų derinti su respublikinės Kraštotyros ir paminklų apsaugos Vilniaus skyriumi, padėtų valstybinių paminklų apsaugos įstaigų teigiamai veiklai.

—X—

Be galo ydinga, kultūrai ir valstybei itin daug kainuojanti praktika yra ta, kai paminklui leidžiama sunykti, o po to jis arba nurašomas kaip „sunykęs“ (tartum pats kaltas!), arba restauruojamas, švaistant milžiniškas lėšas, nors reikiamu laiku būtų užtekę jų dešimtadalio. Tai būdingas mūsų paminklų apsaugos neukiškumas. Po Vilniaus Barbakano, seniai atkasto ir palikto naikinančiam atmosferos poveikiui, po Aukštutinės pilies mūro sienos griuvimo, kuriam nebuvo užbėgta už akių (kas atsakingas už priežiūrą, už šito paminklo būklės kontrolę?): (tas pat su Pilies kalno dar XVI a. sutvirtinančių mūrų – jau dveji metai jie atkasti, kad ir tu) vos provizoriškai apdangstyti). Vienas pastarųjų ryškių pavyzdžių yra buv.

platesnius viešus Vilniaus paminklų apsaugos forumus – diskusijas.

Svarbiausia, kad būtų suprasta: neveiksminga, formal, biurokratams ir technokratams patogi, nes „ne-trukdanti“ organizacija nepadedą išvengti klaidų, todėl neatlieka savo funkcijos, yra iš anksto sukompromituota ir neturi autoriteto nei valdžioje, nei visuomenėje. Norint veiksmingos organizacijos, tektų numatyti, kad ji kam nors ir „trukdys“.

Be to, kadangi visos Kraštotyros draugijos veikla, apribojus jos interesų ratą ir chronologiją, apskritai sumenkėjo, o Vilniaus paminklai ir visas Vilnius siekia giliausią krašto senovę ir visais atžvilgiais sudaro ypatingo masto bei vertės kompleksą, vertėtų įsteigti specialiai Vilniui kokią nors autonomišką visuomeninę, oficialiai veikiančią tarybą, savanorišką „Vilniaus Senamiesčio bičiulių draugiją“, „Vilniaus Senamiesčio apsaugos visuomeninį komitetą“ ar panašią savaveiksmę organizaciją⁷. Tokios visuomeninės tarybos yra Maskvoje ir Leningrade. Veikdama būtent savarankiškai, o ne kaip esamų įstaigų priedas ar priedanga, tokia organizacija galėtų derinti savo veiklą su respublikinės Kraštotyros ir paminklų apsaugos Vilniaus skyriumi, ne pakeistų, o padėtų valstybinių paminklų apsaugos įstaigų teigiamai veiklai.

Ir vis dėlto svarbiausioji instancija, į kurią susitelktų kompetetingos! visuomeninės jėgos ir geresnės paminklų apsaugos viltys, būtų jau minėtoji Išplėstinė mokslinė metodinė paminklų apsaugos taryba. Šiuo metu, paversta Kultūros ministerijos aparato priedėliu, kur sekcijos teturi patariamąjį balsą, o daug svarbių Tarybos sprendimų metama į šiukšlių dėžes, ji neturi nei didelės prasmės, nei perspektyvos. Atskirta nuo Kultūros ministerijos ir priskirta, sakysim, Ministrų Tarybai, ji taptų, kuo turi būti. Sekant sąjunginės Mokslinės metodinės tarybos pavyzdžiu, išsiplėstų mūsų MMT visuomeninių sekcijų ir tarybų veikla, MMT prezidiumo ir sekcijų sprendimai būtų ne rekomendaciniai, o privalomi visiems paminklų apsaugos organams, projektinėmsir! gamybinėms organizacijoms.

Šiuo metu daug kalbama apie ekonomiją ir ekonomiskumą. Tame kontekste primenama, kad kultūros paminklas – „tai ir materialinė vertybė“ (R. Kaminskas „Komuniste“, š.m. Nr. 11⁸). Taip, kultūrai ir valstybei itin daug kainuoja tokia praktika, kai paminklas restauruojamas, švaistant milžiniškas lėšas, nors reikiamu laiku būtų užtekę jų dešimtadalio. Tai būdingas mūsų paminklų apsaugos neukiškumas. Po Vilniaus Barbakano, seniai atkasto ir palikto naikinančiam atmosferos poveikiui, po Pilies kalno dar XVI a. sutvirtinančių mūrų, dabar silpninamų (jau dveji metai jie atkasti, vos provizoriškai apdangstyti), nemažiau! ryškus pavyzdys yra buv. Žagarės dvaras Joniškio rajone. Išsikėlus iš jo mokyklai, dvaro rūmai visų akivaizdoje

⁷ V. Žemkalnio fonde yra dokumentas, įvardytas „Sumanymu“, kuriame reiškiamos tapačios idėjos (galima spėti, jog tai – pirminis tokios visuomeninės organizacijos sumanymo variantas). Dokumente nurodyti ir galimi tos organizacijos nariai: „Iniciatyvinės grupės pirmininkas (M. Martinaitis?) Sekretorius (I. Kostkevičiūtė) Nariai: J. Tornau, V. Žemkalnis, (V. Petkevičius? V. Narbutas?).“ Žr. LLMA, f. 81, ap. 1, b. 1265, l. 51.

⁸ R. Kaminskas, *min. str.*

Žagarės dvaras Jonišio rajone. Išsikėlus iš jo mokyklai, dvaro rūmai visų akivaizdoje baigiami naikinti – nežinia kieno ir kada, lyg niekam ir neatsakant! Paskui valstybė skiria didelius pinigus restauracijai, bet niekas negali atstatyti autento, kurį sunaikino iš tiesų kultūros paminklų apsaugos ir vietinės valdžios aplaidumas.

baigiami naikinti – nežinia kieno ir kada, lyg niekam ir neatšakant! Paskui valstybė skiria didelius pinigus restauracijai, bet ir su tom lėšom niekas negali atstatyti autento, kurį sunaikino iš tiesų kultūros paminklų apsaugos ir vietinės valdžios aplaidumas.

[11]

5d

Pastaraisiais metais Paminklų konservavimo institutas parengė virš 30 parkų restauravimo projektų. Beveik visi jie liko nerealizuoti, dalis projektų paseno. Vėjais išmestos didžiulės lėšos, už kurias buvo galima sutvarkyti ne vieną svarbų, pagalbos laukiantį objektą. Padaryta ir daroma didelė moralinė žala asmenims, ruošusiems šiuos projektus. Ir tokia padėtis ne vien su parkais. Lentynose sensta architektūros, istorijos, archeologijos paminklų restauravimui parengti projektai. Mat paminklų naudotojai atsiperka prieš paminklų apsaugos darbuotojus tuo, kad užsako paminklų restauravimo projektus, ir visi paminklo gelbėjimo darbai daugeliu atvejų tuo ir baigiasi.

10d

15d

Taigi projektai sensta, objektai „savaimė“ nyksta. Tokioje stadijoje yra ir Gedimino kalnas Vilniuje, ir Barbakanas, ir minėtoji daugybė parkų, taip pat buv. dvarelių, rašytojų sodybų ir pan. objektų visoje respublikoje. Apleisti ir nuniokoti parkai nurašomi, ir nei ūkiams, nei rajonų viršininkams tai nekludo pasižymėti, gauti apdovanojimus. Taip lyg tyčia demonstruojama, kad kultūros vertybės – antraeilis dalykas.

20d

25d

Tokio „savaiminio“ nykimo stadijoje, kaip minėjau, yra Gedimino kalnas Vilniuje, daugybė parkų, buv. dvarelių, rašytojų sodybų ir pan. objektų visoje respublikoje. Apleisti ir nuniokoti parkai nurašomi, taigi likviduojami ir nei ūkiams, nei rajonų viršininkams tai nekludo pasižymėti, gauti apdovanojimus. Taip akivaizdžiai demonstruojama, kad kultūros vertybės – antraeilis dalykas.

10

15

Ypatingai liūdnas šiuo požiūriu senų kapinių likimas. Kiekvienose kapinėse susikaupia įvairių kalbos (ir vardyno), galvosenos (įvairūs įrašai), estetikos (mažoji architektūra), dailė, apskritai dvasinė kultūra), istorijos, net techninio išradingumo paminklų. Jeigu jau tenka kur nors naikinti seniai nebe naudojamą kapines, tos vertybės turėtų būti išsaugomos arba fiksuojamos. Be to, pats požiūris į seną amžino poilsio vietą – su pagarba, jeigu jos turim – liudija ir apie mūsų nūdienę dvasinę kultūrą.

20

25

Vilniaus kapinės kažkodėl patiria tokią vietinių valdžios įstaigų nepagarbą ir abuojumą, kaip niekur respublikoje. Štai Vilniuje sunaikintos vienos seniausių – reformatų kapinės, apleistos ir niokojamos kertant medžius, daužomi ir paminklai) Bernardinų kapinės – o abiejose buvę palaidota įžymių mokslo ir kult. istorijai nusipelnusių žmonių! Visiškai nutrintos nuo žemės paviršiaus Lukiškių totorių kapinės, beveik visiškai – žydų kapinės Olandų g., o juk ir vienos, ir kitos – mūsų miesto ir krašto istorijos puslapis. Mes galime užsimerkti, bet istorija neužsimerkia. Reikiamai neglobojamas Vilniuje įžymiausias memorialinis paminklas – Rasų kapinės; čia 1979 m. buvo masiškai ardomas ir vežamos į metalo laužą meniškos tvorelės („Lit. ir m.“, 79, Nr. 28⁹); pro jas kapines net ketinta tiesti plačią transporto trasą, tarsi tektų sulyginti kokią dykvietę.

30

35

40

Ypatingai liūdnas šiuo požiūriu senų kapinių likimas. Kiekvienose kapinėse susikaupia įvairių kalbos (ir vardyno), papročių (įvairūs įrašai), estetikos (mažoji architektūra, dailė, apskritai dvasinė kultūra), istorijos, net techninio išradingumo paminklų. Jeigu jau tenka kur nors naikinti seniai nebe naudojamą kapines, tos vertybės turėtų būti išsaugomos arba fiksuojamos. Be to, pats požiūris į seną amžino poilsio vietą – su pagarba, jeigu jos turim – liudija ir apie mūsų nūdienę dvasinę kultūrą.

[12]

35d

Vilniaus kapinės patiria tokią vietinių valdžios organų nepagarbą ir abuojumą, kaip niekur respublikoje. Štai Vilniuje sunaikintos vienos seniausių – reformatų kapinės, apleistos ir niokojamos (kertant medžius, daužomi ir paminklai) Bernardinų kapinės – o abiejose palaidota įžymių, ne tik lietuvių, bet ir kitų tautų mokslo ir kultūros istorijai nusipelnusių žmonių! Visiškai nutrintos nuo žemės paviršiaus Lukiškių totorių kapinaitės, beveik visiškai – žydų kapinės Olandų gatvėje. O juk ir vienos, ir kitos – mūsų miesto ir krašto istorijos puslapis. Mes galime užsimerkti, bet istorija neužsimerkia. Reikiamai neglobojamas Vilniuje įžymiausias memorialinis paminklas – Rasų kapinės; nekalbant apie chuliganizmo reiškinius, čia 1979 m. buvo masiškai ardomos ir vežamos į metalo laužą meniškos tvorelės (žr. „Literatūra ir menas“, 1979, Nr. 28⁹); pro kapines net ketinta tiesti plačią transporto trasą, tarsi tektų sulyginti kokią dykvietę.

40d

45d

50d

12–16 Apleisti ... dalykas] *piešt*

⁹ Šiame numeryje su rubrika „Laiškas redakcijai“ paskelbta Zigmo Kiaupos žinutė „Kodėl niokojamos seniausios Vilniaus kapinės?“ Po poros mėnesių savitiraštyje publikuoti Vilniaus miesto vykdomojo komiteto darbuotojų atsakymai apie kritikos pagrįstumą, bausmes kaltiesiems ir numatomą sunaikintų tvorelių atkūrimą (*Literatūra ir menas*, 1979, Nr. 40).

Efektvyvų momentą, globojant kapines, nurodė savo straipsnyje architektai V. Ček[anauskas] ir A. Nasvytis 81.V.23 N 21¹⁰) – ištuštėjusiuose, sunykusiuose Rasų plotuose reikia atnaujinti funkciją, leisti vėl laidoti mirusius. Laidojant atsirastų natūrali – iš dabartinių Vilniaus gyventojų pusės – apsauga. (Kontrastas (Tikras kontrastas apleistoms Rasoms – Kauno Petrašiūnų kap[inės]) Kitaip – šaukiantis vien talkų, kartkartėmis skiriamų VK lėšų ir dėmesio, rezultato nebus, tik neūkiškumas ir valstybės lėšų [išbr 1 neįsk ž] švaistymas, o galų gale kažkieno aprobuotas leidžiamas[?] „savaiminis“ nykimas... Beje, ten leidžiami kitokie, beveik pasityčiojamieji, „laidojimai“.

Šių metų rugpjūčio mėnesį Rasų kapinėse priešais P. Cvirkos ir B. Sruogos kapus buvo išvartyti paminklai, kasama duobė (!), suvaryti statilai ir „laidojant“ lėle manekėnų, filmuojamas „Lenfilmo“ studijos filmas. Kas davė leidimą tokiam barbarizmui? Ar leistų kas nors tokius dalykus, pvz. Novodevičės kapinėse, prie A. Čechovo kapo? O pas mus tai galima, ir nėra ko stebėtis, jei ir kitokie prašalaičiai ar vaikėzai nerodo pagarbos kapams ir paminklai[?].

Kaip sostinėje pažeidžiama elementari kultūros etika, rodo ir neturintis precedento poelgis su žymaus Vilniaus profesoriaus chirurgo J. F. Niškovskio (1774–1816) kapaviete–mauzoliejumi buv. reformatų kapinėse šalia dabartinių Santuokų rūmų – Mauzoliejuje ant kapo įrengtas prekybos taškas! Keista istorija prieš keletą metų įvyki Rasų kapinėse (rašė „Vakarinės naujienos“): nežinomam kolekcionieriui, aišku, maniakai, buvo leista ekshumuoti žinome[?] garsaus italų cirko artisto Truzzi palaikus ir nusikeldinti stambų paminklą su originalia tvorele¹¹. O architektas L. Stuoka-Gucevičius, kurio kūriniiais, mini-mais ir nagrinėjama pasaulinėse meno istorijose, mes didžiuojamės, kuriam statysim paminklą paminklinį biustą? Jis palaidotas prie apleistos, į purvinų gamyklėlių aplinką[!] patekusios šv.[!] Stepono bažnyčios, jo kapo vietoje – smalos virykla!.. Apie tai rašyti ir kelti kokius nors paieškų pasiūlymus spaudoje man nepavyko (spaudos laisvės šalyje neleista spausdinti¹²); Architektų sąjunga per daug nesusiįjauđino; teko sutikti, kad Stuokos kapas matyt negrįžtamai sunaikintas, ir viskas liko po senovei. Belpieka laukti, kad kas nors jautresnis, gal ir iš užsienio, padės prie smalos viryklos gėlių arba vainiką didžiojo lietuvių architekto atminimui, ir tokio antausio būsim visai nusipelnę¹³.

3 N 21] *piešt*

Efektvyvų momentą, globojant kapines, nurodė savo straipsnyje architektai V. Čekanauskas ir A. Nasvytis („Literatūra ir menas“, 1981, Nr. 21¹⁰) – ištuštėjusiuose Rasų plotuose reikia atnaujinti kapinių funkciją, leisti vėl laidoti mirusius. (Laidoti paprastai nebeleidžiama, kai nėra vietos – o čia priešingai.) Laidojant atsirastų natūrali – iš dabartinių Vilniaus gyventojų pusės – kapinių priežiūra. (Koks kontrastas apleistoms Rasoms – Kauno Petrašiūnų kapinės!) Kitaip – vien šaukiantis moksleivių talkų ar dalinei restauracijai kartkartėmis skiriamam Vykdomojo komiteto lėšų ir dėmesio, efektyvaus rezultato nebus, tik neūkiškumas ir valstybės lėšų švaistymas, o galų gale – kažkieno tylom aprobuotas „savaiminis“ nykimas. Gal ir su pasikartojančia tendencija – būsimio „nurašymo“ perspektyva? Beje, ten vis dėlto leidžiami kitokie, beveik pasityčiojamieji, „laidojimai“.

Šių metų rugpjūčio mėnesį Rasų kapinėse priešais P. Cvirkos ir B. Sruogos kapus buvo išvartyti paminklai, kasama duobė(!), suvaryti statilai ir, trypiant aplinką ir „laidojant“ manekėnų, filmuojamas „Lenfilmo“ studijos filmas. Kas davė leidimą tokiam barbarizmui? Ar leistų kas nors tokius dalykus, pvz. Novodevičės kapinėse, prie A. Čechovo kapo? O pas mus tai galima, ir nėra ko stebėtis, jei ir kitokie prašalaičiai ar vaikėzai nerodo pagarbos kapams.

Kaip respublikos sostinėje pažeidžiama elementari kultūros etika, rodo ir neturintis precedento poelgis su žymaus Vilniaus chirurgo J. F. Niškovskio (1774–1816) kapaviete–mauzoliejumi buv. reformatų kapinėse šalia dabartinių Santuokų rūmų. Mauzoliejuje ant kapo įrengtas prekybos taškas! Keista istorija prieš keletą metų įvyki Rasų kapinėse (rašė „Vakarinės naujienos“): nežinomam kolekcionieriui, aišku, maniakai, buvo leista ekshumuoti garsaus italų cirko artisto Truzzi palaikus ir nusikeldinti stambų paminklą su originalia tvorele¹¹. O architektas L. Stuoka-Gucevičius, kurio kūriniiais, minimais pasaulinėse meno istorijose, mes didžiuojamės, kuriam statysim paminklinį biustą? Jis palaidotas prie apleistos, į purvinų gamyklėlių aplinką[!] patekusios šv.[!] Stepono bažnyčios, jo kapo vietoje – smalos virykla!.. Apie tai rašyti ir kelti kokius nors paieškų pasiūlymus spaudoje [—] nepavyko (neleista spausdinti¹²); Architektų sąjunga per daug nesusiįjauđino; kiek pasvarsčius, teko sutikti, kad Stuokos kapas matyt negrįžtamai sunaikintas, ir viskas liko po senovei. |

44d [—] juodai užšuotas ž

¹⁰ Šiame *Literatūros ir meno* numeryje paskelbtas šių autorių straipsnis „Padarykime pradžią“. Jame kaip pavyzdžiai taip pat minimos Novodevičės ir Petrašiūnų kapinės, remiamasi Paminklų apsaugos tarybos posėdžio nutarimais. Įvairių institucijų atsakymai į šį straipsnį pasirodė rugpjūčio mėnesį *Literatūros ir meno* Nr. 33.

¹¹ Kapas su antkapiu gaus leidimus 1975 m. buvo perkeltas į cirko darbuotojų panteoną Kauno Egiptų kapinėse.

¹² V. Žemkalnio archyve yra straipsnis „Architekto Lauryno Stuokos-Gucevičiaus jubiliejui artėjant“ juodraštis (rašytas turbūt 1978 m.), ant kurio užrašyta: „[Literatūra ir] M[enas]“ nespausdino! Žr. LLMA, f. 81, ap. 1, b. 1126, l. 5.

¹³ Apie tokį neįgyvendintą sumanymą yra pasakojęs Vytautas Landsbergis: „Kažkaip kilo idėja, kad tai yra vis dėlto ne vien mūsų dalykas. Reikia atkreipti lenkų architektų dėmesį į Gucevičiaus kapo būklę. <...> Ir jeigu, pavyzdžiui, pasirodytų Vilniuje kokia nors lenkų architektų delegacija, svečiai, taip suorganizuoti, kad paimtų juos mano tėvas, palydėtų, atvestų ir parodytų.“ Žr. „Apie sąjūdį iki Sąjūdžio: Vytautą Landsbergį kalbina Valdemaras Klumbys“, *Naujas Židimis-Aidai*, 2016, Nr. 1, p. 47.

—X—

Reikia rasti būdų kovoti ir su tokia praktika, kai rūpestis dėl kultūros paminklų tyrimo ir saugojimo paverčiamas „pabauda“ niekuo dėtoms įstaigoms arba gyventojams. Štai apgynus Senamiestį nuo kooperatinio požeminio garažo Muziejaus g., užpylus jau iškastą duobę su nespėtais išgriauti istorinių pastatų fragmentais, kiemas jau ~~keli treti~~ ketvirti metai atrodo nykiai. Nevykdomas nė vienas iš jau kada Paminklų konservavimo institute paruoštų ir patvirtintų šio vidinio skvero projektų; prieš Dainų šventę pavadžiota nevykusių provizorinių takelių ir vėl pamesta, dabar vėl krapšt[?] truputį krapštomasi. Kažkas ir čia lėšų pašvaistė, o tikrojo užsakyto, PKI parengto[?] ir patvirtinto projekto nevykdo. Kodėl? Gal kad nepažeidus kelių privačių laikinų garažėlių ramybės? (Vykdamas tikrąjį projektą, juos tektų šalinti). O gal protestavusių gyventojų ~~Atseit[?]~~ Eyg „pamokai“: su požeminiu garažu žadėjom vejas ir gėlynus, o jūs nenorėjot, tai turėkit, ~~purvynas~~ ko nusipelnę.

Kitas atvejis – A. Vienuolio vid. mokyklos likimas. Nekalbėsiu[?] jau apie tą priešistoriją ir blogiausią ~~anti~~auklėjimo pavyzdį, kai mokiniai talkose statė „sau“ naują mokyklos pastatą, o paskui jo negavo. Ieškant ~~naujos~~ kitos išeities, suprojektuotas ir pradėtas statyti mokyklos priestatas – ir vėl neištirta žemė atidengė nežinotas unikalias vertybes. (Statybą (po to, kai ekskavatoriai neįveikė senovės mūrų!) teko sustabdyti, priestatą reikia iš esmės perprojektuoti. Kad mokykla per ilgai nelauktų ir tuo būdu nenukentėtų, ~~reiktų~~ būtina šiam objektui skirti ypatingą dėmesį – žmonių, lėšų ir t.t. – o tačiau galima ir delsti, ir pasišaipyti, galima siūlyti mokyklos iškraustymą iš senos kultūrinės vietos į tipinį pastatą kitur, nors tradicinė vieta turi savo nepamainomą vertę, ir čia derėtų ~~nors~~ galima būtų pritaikyti mokyklai aplink esamų pastatų kompleksą. Eyg[?] Taip, susidaro situacijos, ~~taip[?]~~ kai kultūros turto atradimas virsta kam nors nelaimė, ~~Tegu~~ kai net kultūros įstaiga – šiuo atveju mokykla – būna stumiamą į padėtį, kad ji pati neprieštaraujėtų ar net pageidaujėtų ~~tu~~ rastų vertybių naikinimo... Dabar net Dailės instituto studentai – jų tarpe gal ir būsimieji restauratoriai – verčiami žiūrėti, kaip „jų labai“ naikinami neištirti senovės ~~mūrai~~ pėdsakai Latak gatvėje. (Juk ir vėl tik ~~stambūs[?]~~ masyvūs cerkvelės mūrai sustabdė, privertė pradėti tyrimus.) Auklėjimu to nepavadinsi. O paminklų apsaugos požiūriu, tai amžina istorija – ~~juk~~ tas pats dedasi Arsenale. Nuolatinė klaida, iš kurios nepasimokome.

Θ Pasimokyti, jei nesam [išbr 1 neįsk ž] abejingi, reikėtų tiktai taip: bet kurių Vilniaus senamiesčio statybų archeologiniai tyrimai turėtų įeiti į projektavimo (ne į statybos darbu!) procesą; galutinis projektas tu-

Reikia rasti būdų kovoti ir su tokia praktika, kai rūpestis dėl kultūros paminklų tyrimo ir saugojimo paverčiamas „pabauda“ niekuo dėtoms įstaigoms arba gyventojams. Štai apgynus Senamiestį nuo kooperatinio požeminio garažo Muziejaus g., užpylus jau iškastą duobę[!] su nespėtais išgriauti istorinių pastatų fragmentais, kiemas jau ketvirti metai atrodo nykiai. Nevykdomas nė vienas iš jau kada Paminklų konservavimo institute paruoštų ir patvirtintų šio vidinio skvero projektų; prieš Dainų šventę pavadžiota nevykusių provizorinių takelių ir vėl pamesta, dabar vėl truputį pasikrapštyta. Kažkas ir čia lėšų pašvaistė, o galutinio, tikrojo užsakyto ir patvirtinto projekto nevykdo. Kodėl? Gal kad nebūtų pažeista kelių privačių laikinų garažėlių ramybė? (Kaip jie įsibrovė? – o juk vykdamas tikrąjį projektą, juos tektų šalinti...) Gal taip daroma ir protestavusių kvartalo gyventojų „pamokai“: su didžiuoju požeminiu garažu žadėjom vejas ir gėlynus, o jūs nenorėjot, tai turėkit niekalą.

Kitas atvejis – A. Vienuolio vid. mokyklos likimas. Nekalbėsim jau apie tą priešistoriją ir blogiausią auklėjimo pavyzdį, kai mokiniai talkose statė „sau“ naują mokyklos pastatą, o paskui jo negavo. Ieškant kitos išeities, suprojektuotas ir pradėtas statyti mokyklos priestatas – ir vėl neištirta žemė atidengė nežinotas unikalias vertybes. Statybą (po to, kai ekskavatoriai neįveikė senovės mūrų!) teko sustabdyti, patį priestatą reikia iš naujo perprojektuoti. Kad mokykla per ilgai nelauktų ir tuo būdu nenukentėtų dar sykį, būtina šiam objektui skirti ypatingą dėmesį – žmonių, lėšų ir t.t. – tačiau galima ir delsti, ir pasišaipyti, galima siūlyti mokyklos iškraustymą iš senos kultūrinės vietos į tipinį pasta,tą kitur, nors tradicinė vieta turi savo nepamainomą vertę, ir čia derėtų pritaikyti mokyklai aplink esamų pastatų kompleksą. Bet taip susidaro situacijos, kai kultūros turto atradimas virsta kam nors nelaimė, kai net kultūros įstaiga būna stumiamą į padėtį, kad ji pati neprieštarautų ar net pageidautų atrastųjų vertybių naikinimo. Dabar ir Dailės instituto studentai – jų tarpe gal ir būsimieji restauratoriai – verčiami žiūrėti, kaip „jų labai“ naikinami senovės pėdsakai Latak gatvėje. (Juk ir vėl tik masyvūs, lengvai neišgriaunami seniausios Vilniaus cerkvelės mūrai sustabdė, privertė pradėti tyrimus.) Auklėjimu to nepavadinsi. O paminklų apsaugos požiūriu, tai amžina istorija – tas pat dedasi Arsenale, būsimame muziejuje (betgi linkusiame atsisakyti istorijos vertybių!)... Nuolatinė klaida, iš kurios nepasimokome.

Pasimokyti, jei nesam abejingi, reikėtų tiktai taip: bet kurių Vilniaus senamiesčio statybų archeologiniai tyrimai turėtų įeiti į projektavimo (ne į statybos darbu!) procesą; galutinis projektas turėtų gimti kartu

1d Reikia | *pastr pr piešt naujos pastr ženklas*10d projektų] *tais juodu ras iš prohektų*13 krapšt[?] truputį] *piešt*14–15 , PKI parengto] *piešt*21d Nekalbėsim] *tais juodu ras iš Nekalbėsiu*26 neištirta] *piešt*34d čia] *pabr. juodu ras*37 susidaro situacijos,] *tais juodu ras*37–38 ~~taip[?]~~ kai] *tais juodu ras*39 ~~Tegu~~ kai] *juodu ras*39 šiuo atveju] *juodu ras*40 kad] *tais juodu ras iš kai*40 neprieštaraujėtų] *tais juodu ras*41 pageidaujėtų] *tais juodu ras*41 ~~tu~~ rastų] *tais juodu ras*45 ~~stambūs[?]~~ masyvūs] *tais juodu ras*46 , privertė ... tyrimus.] *juodu ras*

rėtų gimti kartu su tyrimais ir jautriai, o ne formaliai, į juos reaguoti; būtina visada numatyti tam tikrą projekto lankstumą, galimybę jį koreguoti pagal kintančią atradimų situaciją, keisti net pastato ar jo dalies funkciją ir panašiai. Visų pirma – samatinės lėšos ir laikas tikriems archeologiniams tyrimams, o ne bejėgiškam stebėjimui, šio to fiksavimui, kaip dabar.

Ir galbūt visų svarbiausias Rimtai Apsvarstytinas [išbr 1 neįsk ž] ir dar vienas dalykas, galbūt atveriantis kelią tiems organizaciniams pagerinimams – Vilniaus senamiestis kaip vientisas paminklinis kompleksas turi būti išskirtas iš absoliučios Miestų statybos projektavimo instituto sprendžiamų detalių miesto Centro problemų pristatymo ir kompetencijos ypač [išbr 1 neįsk ž] – iš miesto vyr. architekto S. Valiūškio absoliučios kompetencijos dispozicijos, ne formaliai, o iš esmės, perduotas Senamiestį ir Paminklų konservavimo institutui, ir LTSR Mokslų Akademijos vyriausiai kolektyvinei kompetencijai.

PKI savo ruožtu turėtų pasitelkti gabių architektų ir iš kitur, stiprinti savo mokslinę bazę, taip pat juoba nesauvaliauti ir neprotekcionuoti silpnų ar netinkamų projektų, o išbulinti aiškius, visiems žinomus ir besąlygiškai privalomus projektų tvirtinimo nuostatus. Dabartinė padėtis, kai pažeidinėtojai, Vilniaus praeities, mokslo ir etikos ignorantai dangstosi drg. G. Valiūškio parašu, ~~toliau~~ netoleruotina.

Vilniaus senamiestis – be galo brangi vieta. Čia bet ką projektuojant reikia rimto apgalvojimo, konkursų, visuomenės informacijos, reikia vengti projektavimų monopolio ir technokratiškos forsavimų. Čia būtinas pažiūrų įvairiapusiškumas, ypač aukštos kokybės statyba, aukštesnės, negu kitur, kategorijos. Labiausiai[?] / Kitaip tariant, pagrindinis kultūrinis požiūris su tikra pagarba istorijai.

Yra ir kitas kelias. Jį nužymi siauras kultūrinis istorinis akiratis, pasitenkinimas fasadais, biurokratinės ambicijos, noras išoriškai pasižymėti, patogiai gyventi „tik šiandien“, su triukšmeliu ir ne iš esmės. Kritiką užgniaužti, girtis ir girdėti tik pataikūnus. Vilniaus ir respublikos paminklų apsaugoje tokių ydų buvo ir yra, jos pavirsta ir konkrečiomis, anksčiau minėtomis negerovėmis.

Kokį kelią toliau pasirinksim, su tokie[?] ir būsim.

su tyrimais ir jautriai, o ne formaliai, į juos reaguoti; būtina visada numatyti tam tikrą projekto lankstumą, galimybę jį koreguoti pagal kintančią atradimų situaciją, keisti net pastato ar jo dalies funkciją ir panašiai. Visų pirma – samatinės lėšos ir laikas tikriems archeologiniams tyrimams, o ne bejėgiškam stebėjimui, šio to fiksavimui, kaip dabar. Tokios metodikos laikosi Leningrado, Rygos miestai, sugebėdami derinti mokslinių tyrimų ir statybos reikalus. Neabejotina, kad ir mes sugebėtume, jei panorėtume, jei vertintume palikimą.

Apsvarstytinas dar vienas dalykas, galbūt atveriantis kelią organizaciniams pagerinimams – Vilniaus senamiestis kaip vientisas paminklinis kompleksas turi būti išskirtas iš absoliučios Kultūros ministerijos ir Miesto vyriausiosios architektūrinės valdybos dispozicijos, perduotas ir Paminklų konservavimo institutui, ir LTSR Mokslų Akademijos vyriausiai kolektyvinei kompetencijai. PKI savo ruožtu turėtų pasitelkti gagesnių architektų ir iš kitur, stiprinti savo mokslinio darbo bazę, juoba nesauvaliauti ir neprotekcionuoti silpnų ar netinkamų projektų, o išbulinti aiškius, visiems žinomus ir besąlygiškai privalomus projektų tvirtinimo nuostatus. Būtina užkirsti kelią pažeidinėtojams, Vilniaus praeities, mokslo ir etikos ignorantams, kurie dangstosi miesto vyr. architekto drg. G. Valiūškio parašu.

Vilniaus senamiestis – be galo brangi vieta. Čia bet ką projektuojant reikia rimto apgalvojimo, konkursų, visuomenės informacijos, reikia vengti projektavimų monopolio ir technokratiškos forsavimų. Čia būtinas pažiūrų įvairiapusiškumas, ypač aukštos kokybės statyba, aukštesnės, negu kitur, kategorijos. Kitaip tariant, pagrindinis kultūrinis požiūris su tikra pagarba istorijai.

Yra ir kitas kelias. Jį nužymi siauras kultūrinis istorinis akiratis, pasitenkinantis fasadais, biurokratinės ambicijos, noras patogiai gyventi „tik šiandien“, su triukšmeliu ir ne iš esmės. Kritiką užgniaužti, girtis ir girdėti tik pataikūnus.

Norėdami rinktis teisingą kelią, turėtume pradėti nuo svarbiausio žingsnio: Išplėstinės mokslinės metodinės paminklų apsaugos tarybos reorganizavimo, atskiriant ją nuo Kultūros ministerijos ir suteikiant Tarybos sprendimams privalomąją galią. Tuo pačiu ir visuomenė, sutinkamai su TSRS Konstitucija, ir viešoji nuomonė bus plačiau įtraukta į kovą su nekompetencijos, konformizmo, biurokratizmo ir sauvalės reiškiniais.

5 samatinės lėšos] pabr piešt

9 ir] juodu raš

14 pristatymo] išbr piešt

19 kolektyvinei] juodu raš

25d–27d etikos ... parašu] pavingiuota piešt, parašt piešt !?

42d žingsnio] tais juodu raš žingsnio

V. Žemkalnis LTSR nusip[elnęs] architektas	Vilnius, 1981.XII.	
Arch. V. Žemkalnio rašte išdėstyto ms mintims iš esmės pritariame:	R[imutė] Rimantienė	
	Istorijos dr., MMT Išplėstinės tarybos Archeologijos sekcijos pirmininkė	
	Vytautas Žemkalnis LTSR nusipelnęs architektas	5d
	M[arcelijus] Martinaitis (M. Martinaitis, rašytojas)	
	RK LTSR MA narė – korespondentė ist. daktarė, MMT narė (R[egina] Kulikauskienė)	10d
	Arch[itektas] V[ytautas] Gabriūnas (V. Gabriūnas, architektas)	
	Arch. J[ustinas] Šeibokas	15d
	Ček (arch. Čekanauskas V[ytautas] A. ¹⁴)	
	Vyt[autas] Landsbergis (muzikologas, MMT narys)	[18]
[LLMA, f. 81, ap. 1, b. 1143, l. 158-175]	[LLMA, f. 81, ap. 1, b. 1265, l. 1-18]	20d

1 V. Žemkalnis | *parašas*
2d–19d R. Rimantienė ... MMT narys | *sąrašas viena ranka*

mėlynu raš

¹⁴ Turbūt klaida, V. Čekanausko antras vardas – Edmundas.